

TVÅ RUNRISTADE KNIVAR FRÅN NYKÖPING

Av Elisabeth Svärdström

Vid 1964 års arkeologiska undersökningar i kvarteret Rådhuset i Nyköping påträffades förutom den märkliga runstaven¹ ännu ett runristat föremål, en kniv med träskaft (fyndnummer 1908). Kniven låg enligt den summariska fyndförteckningen i ruta »39-43 m, under nivå 4». Fig. 1.

Kniven, som är 22,8 cm lång, består av ett blad av järn med tånge samt skaft av furu. Knivbladet är 11,5 cm långt, intill 1,9 cm brett och i ryggen 3 mm tjockt. Skaftet är 11,3 cm långt och intill 2,2 cm brett samt 1 cm tjockt. Tången har samma längd som skaftet.

På skaftet finns en grund runinskrift ristad (fig. 3). Den är 4 cm lång, och de tunna runorna, som är 8 mm höga, är säkert formade och i gynnsam belysning (från höger) tydliga. Inskriften upptäcktes först efter föremålets konservering med polyesterplast, och behandlingen har medfört att ristningen förlorat något i pregnans. Inskriften lyder:

margareta a mik

5 10

»Margareta äger mig.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan skiljetecken. Mellersta delen av huvudstaven till 1 **m** är bortnött; i övrigt är runan tydlig. 2 **a** har liksom övriga **a**-runor (5, 9, 10) ensidig bistav. I 3 **r** och 6 **r** ansluter bistaven på mitten till huvudstaven. Nedre delen av bistaven i 4 **g** är mycket svag; runan är tydligt stungen. 7 **e** är stungen på mitten med en liten tydlig punkt. 8 **t** har bistav endast till vänster om huvudstaven. Efter 9 **a** finns intet skiljetecken, ej heller mellanrum för ordskillnad. Förhållan-

¹ E. Svärdström, Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna (under utgivning i Antikvariskt arkiv).

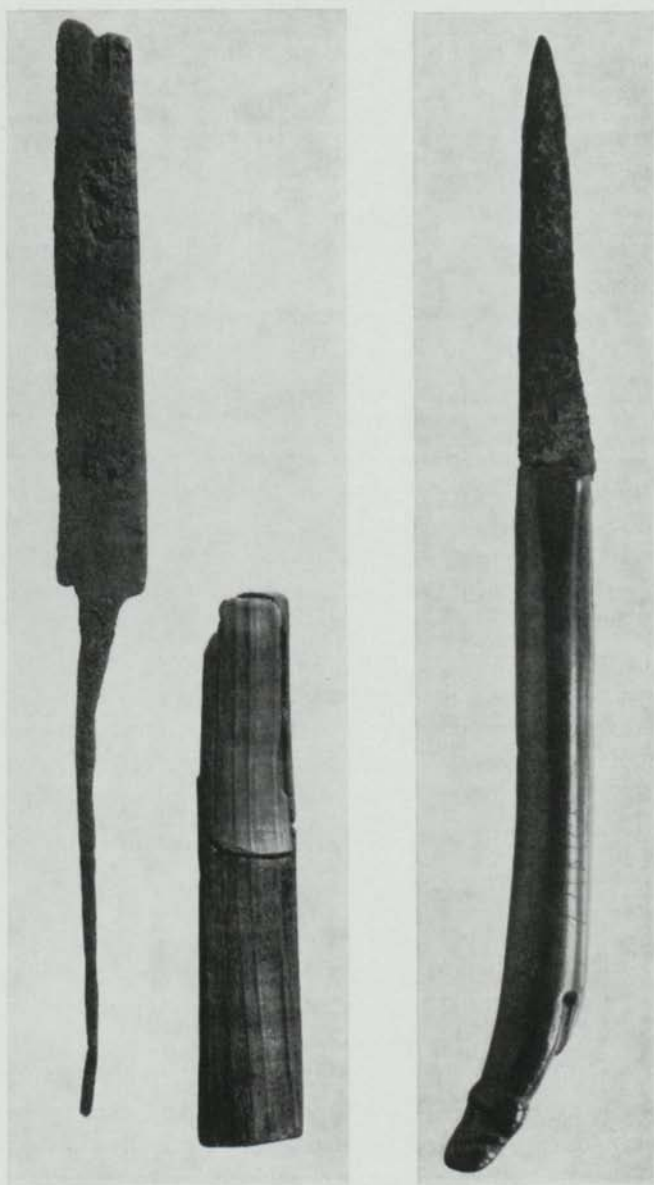

Fig. 1. Runristad kniv från kv. Rådhuset i Nyköping. 2/3. Foto N. Lagergren 1965, ATA. — Runengeritztes Messer aus dem Quartier Rådhuset in Nyköping.

Fig. 2. Runristad kniv från kv. Verkstaden i Nyköping. Nyköpings museum inv.nr 10.829. 4/5. Foto N. Lagergren, 1965, ATA. — Runengeritztes Messer aus dem Quartier Verkstaden in Nyköping. Museum in Nyköping, Inv.Nr. 10.829.

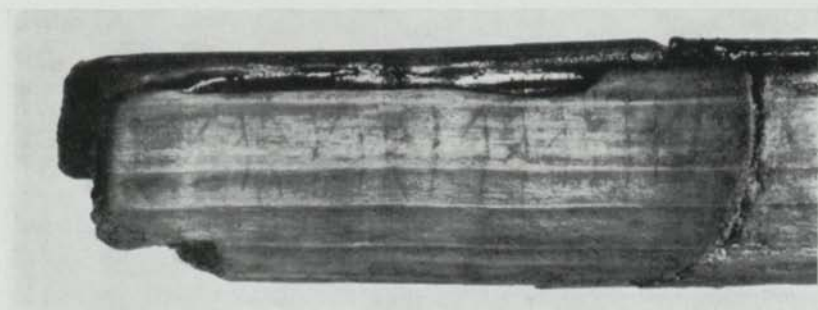

Fig. 3. Runinskriften på kniven från kv. Rådhuset i Nyköping. 3/2. Foto N. Lagergren 1965, ATA. — Die Runeninnschrift auf dem Messer aus dem Quartier Rådhuset in Nyköping.

det är detsamma efter 10 **a**. 11 **m** är svag men säker; bistavarna är högt ansatta och tämligen korta. 13 **k** är ej stungen.

Inskriften är alltså en ägarformel av en typ, som icke är ovanlig på medeltida föremål med runskrift. Den svarar mot bomärket men har sin begränsade eller om man så vill mera exklusiva användning, eftersom den är avpassad för en läskunnig publik. Bomärket kunde förstås också av analfabeter.

I högreståndsmiljö hör även namnet *Margareta* hemma. Ytterst går det tillbaka till martyren Margareta av Antiokia (d. 304). Hennes kult kom till Europa med korsfararna och nådde tidigt Norden. Vår äldsta kända Margareta är Inge den äldres dotter med tillnamnet Fredkulla, som genom sitt giftermål (1101) med Magnus Barfot blev drottning i Norge. Från Slöta kyrka i Västergötland känner man en nu förlorad, runristad gravsten från 1100-talets mitt, som enligt inskriften stenmästaren Harald på Björn Hössasons uppdrag har huggit till minnet av dennes hustru Margareta. Under tiden 1215–1300 är Margareta känt som namn på ett trettiotal svenska kvinnor, de flesta i hög social ställning («domina» eller «domicella»). Namnformen är ända fram till 1350 nästan genomgående *Margareta*, i sällsynta fall *Margarita* och *Margreta* (båda i 1312 års markgäldslängder). Men tämligen snart uppträder sedan kortformer som t. ex. *Märta*. En viss anknytning till knivens fyndort har för övrigt Birger Magnussons danskfödda drottning Märta, som tillsammans med sin gemål

1310–18 residerade på Nyköpingshus och aktivt medverkade till det beryktade gästabudet.

Inskriften är utförd med kunnighet och omsorg såväl paleografiskt som ortografiskt. Runformerna är de för medeltiden normala. Ordskillnadstecken saknas efter namnet; likaså efter verbet, men uttrycket *amik* har tydligen blivit en schablon och saknar genomgående skiljetecken. Frånvaron av skiljetecken efter Margareta pekar i dateringshänseende mot hög- eller senmedeltiden men kan givetvis icke tillmätas alltför stor betydelse i en så kort inskrift. Den ursprungliga, långa namnformen och det kunniga utförandet talar för en datering av inskriften till 1300-talet. Stilhistoriskt kan det enkla husgerådet icke tidfästas, men fyndnivån hänvisar föremålet snarast till förra hälften av århundradet.

Den andra nyköpingskniven påträffades 1951 i jord, som hade körts bort i samband med grävningar på Filadelfia-tomten i kvarteret 29 Verkstaden (å väster), också det kvarteret beläget i centrum av staden, omedelbart SÖ om kv. Rådhuset. Föremålet tillhör Nyköpings museum, inv.nr 10.829 (fig. 2).

Kniven är 18,6 cm lång. Det smala spetsiga bladet är 7,3 cm långt, intill 1,2 cm brett och i ryggen 3 mm tjockt. Skaftet, av horn, har en längd av 11,3 cm; bredd och tjocklek är 1,5 cm.

Knivskaftet har utformats till en djurfigur med huvud och labbar, som påminner om en säls (fig. 4). På djurets vänstra sida löper, med början nedanför huvudet, en inskrift som består av 15 runor. På högra sidans bukparti står fyra runtecken. Båda inskrifterna har ristats med ett vasst instrument; runorna är tunna och tämligen valhänt utförda (fig. 5).

Den längre inskriften lyder:

fuporkhiastbmlr

· 5 · 10 · 15

Till läsningen: Inga skiljetecken förekommer, vare sig i början, slutet eller inuti texten. 1 **f** har bistavarna nedåtriktade. 2 **u** har tämligen kort bistav, 3 **p** däremot lång, 4 **o** har en, ensidig bistav placerad till höger om huvudstaven. 6 **k** har formen av en **l**-runa, d. v. s. bistaven är nedåtriktad och utgår från huvudstavens topp. 7 **h** har normal form. Runan följes omedelbart av 8 **i**. 9 **a** har

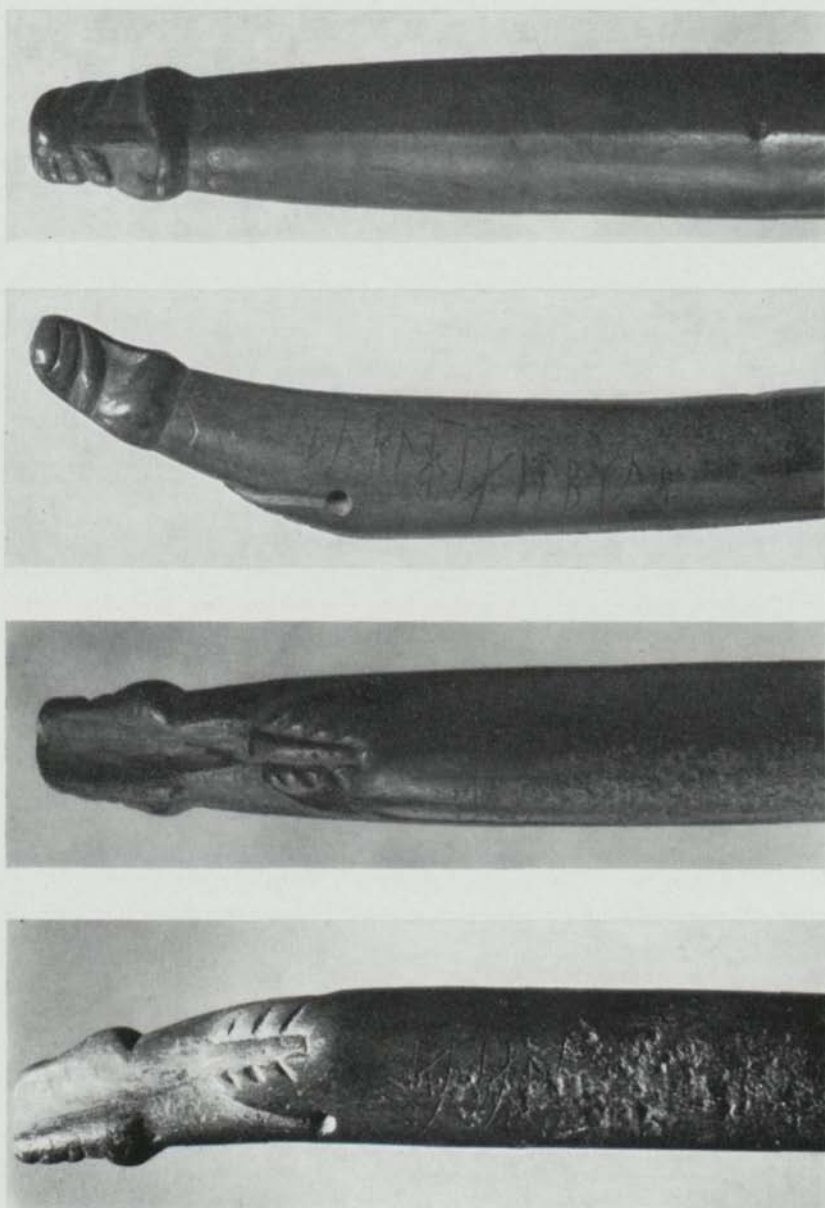

Fig. 4. Detaljbilder av skaftet på kniven från kv. Verkstaden i Nyköping. Den längre runinskriften återfinnes på den andra bilden uppfifrån, den kortare på den nedersta bilden. 3/2. Foto N. Lagergren 1965, ATA. — Detailbilder vom Schaft des Messers aus dem Quartier Verkstaden in Nyköping. Die längere Inschrift ist auf dem zweiten Bilde von oben zu sehen, die kürzere auf dem untersten Bilde.

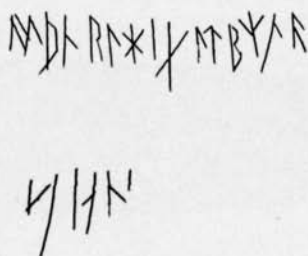

Fig. 5. Runinskrifterna på kniven från kv. Verkstaden i Nyköping. 1/1. — Die Runeninschriften auf dem Messer aus dem Quartier Verkstaden in Nyköping.

lång, dubbelsidig bistav. 10 **s** saknar tredje leden och har fått formen av en **l**-runa. 11 **t** har två bistavar. 12 **b**, 13 **m** och 14 **l** har normal form. 15 **r** saknar den vänstra bistaven men har i stället vid toppen fått en omotiverad **l**-bistav.

Inskriften består av runalfabetet, futharken. Endast tio av runradens sexton tecken har vedertagen form. Fem runor i inskriften är förvanskade, och **n**-runan, som i vanliga fall har sin plats mellan **h**- och **i**-runorna, är uteglömd. Ristaren har varit osäker i sin runkunskap. Kanske har han använt sig av en redan degenererad förlaga.

Om motivet för runalfabetets placering på kniven skriver Ivar Schnell i en kortfattad presentation av föremålet: »Det kan ha varit en lustig lek för knivens ägare att rista runtecken, men det kan också ha inneburit en besvärjelse. Skrivtecknen är ju för de icke läskunniga ett övernaturligt under. Ristar man runraden på sin kniv innebär det en verksam magi till vinning i jakt eller kanske i blodig tvekamp.»²

Här kommer den andra runinskriften naturligt in i bilden.

Inskriften på knivskaftets undersida är på grund av vittring och annan skada mera svårläst. Den lyder:

sial

»säl»

Till läsningen: I 1 **s** är första leden jämförelsevis kort. 3 **a** har ensidig bistav. 4 **l** har lågt ansatt bistav; till höger om runan finns upptill en skåra till 1/3 huvudstavs längd; skåran har aldrig varit

² I. Schnell, Nyköpings historia (1963), s. 16.

längre och kan knappast ha varit avsiktlig, i varje fall icke som runa.

Runföljden svarar mot djurnamnet runsv. *sial*, fornsv. *siæl* m. 'säl'. Det är otvivelaktigt fråga om appellativet. På västnordiskt område finns visserligen *selr* ensamt och i sammansättningar belagt som binamn. Så är icke fallet i de fornsvenska källorna. Därför är det inte troligt, att ordet på nyköpingskniven är personnamn och avser ägaren. Det passar däremot ganska väl till den lilla skulpturen.

Runinskrifterna kan av flera skäl inte tidsbestämmas med säkerhet. Ordningsföljden av **m**- och **l**-runorna i futharken är ett ålderdomligt drag, likaså **r**-runans form med s. k. öppen bistav samt **a**-runan med dubbelsidig bistav, medan de förvanskade runtecknen till sin typ snarast påminner om degenererade former från långt senare tid. Om nyttjandet av **a**-runan (†) i djurnamnets diftong verkligen svarar mot ristarens uttal, pekar detta mot runsvensk tid, vars hitre gräns brukar sättas till 1225. Efter denna tidpunkt väntar man namnet ristat med **æ**-runa (†). Men knivens bristfälliga futhark gör, att man icke vågar lita på ristarens förmåga att särskilja de båda runorna, helst som den medeltida **æ**-runan har exakt samma form som vikingatidens **a**-runa. Stilhistoriskt passar kniven bäst i sent 1100-tal eller i 1200-talet (Monica Rydbeck). Runinskrifterna jävar på intet sätt den datering.

Inskriftens **sial** bör knappast förstås som enbart en upplysning om djurfigurens art. Det förefaller mera sannolikt, att både bild och text ger oss förklaringen på knivens art. Den torde ha använts vid säl fångst. Till jaktvapen är den dock på grund av de små dimensionerna föga lämpad, även om bladet ursprungligen tycks ha varit längre och sedan blivit nerslipat. Innan bössan kom att dominera säljakten, användes sedan gammalt spjut, harpun eller klubba.³ Kniven fick väl emellanåt ge dödsstöten, men framför allt kom en sådan till användning, när huden med späcket skulle flås av. Det skedde med ett snitt i sälens buk, varefter höl-

³ Se E. Klein, Vårt äldsta näringsfång, Några drag ur den svenska säljakten (i: Svenska kulturbilder, bd 2, 1930, s. 131 f.) samt E. Brännström, Med säljägare ute på Bottenhavet (ibid. ny följd, bd 1, 1934, s. 235 f.).

jet krängdes av kroppen. För sådant ändamål måste nyköpingskniven ha lämpat sig synnerligen väl.

Den åsikten ligger nära till hands, att nyköpingsknivens ägare på ett trefaldigt sätt har velat tillförsäkra sig jaktlycka genom att på sin fångstkniv forma det åtrådda bytet i bild och i ord samt ytterligare förstärka den magiska verkan med kraften av futharkens hela runsvit.

ZUSAMMENFASSUNG

E. Svärdström, Zwei runengeritzte Messer aus Nyköping.

Im Zentrum von Nyköping (Södermanland) hat man zwei Messer mit Runeninschrift gefunden. Das eine wurde bei archäologischen Ausgrabungen 1964, das andere als Einzelfund in Ausschachtungserde 1951 gefunden.

Das erstgenannte Messer, das eine Länge von 22,8 cm hat, besitzt einen Schaft aus Föhrenholz, Abb. 1. Die Runeninschrift auf dem Schaft lautet: *margareta a mik* „Margareta besitzt mich“, Abb. 3. Die Inschrift ist also eine Besitzerformel von einem Typ, der auf mittelalterlichen Runengegenständen nicht ungewöhnlich ist. Sie entspricht dem Namenzeichen, ist aber für ein lesekundiges Publikum gedacht. Die Inschrift und das Fundniveau datieren das Messer in die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts.

Das zweite Messer ist 18,6 cm lang und mit Hornschaff versehen, Abb. 2. Das Schaftende ist zu einem Robbenhaupt und Pfoten geformt. Der Schaft trägt zwei Runeninschriften, Abb. 4 und 5, von denen die längere aus dem Runenalphabet, Futhark, die andere aus dem Appellativ *sial* 'Robbe' besteht. Die Runenformen im Futhark sind teilweise entstellt. Der Ritzer hat dies nicht absichtlich getan, er war unsicher in seiner Runenkenntnis. Die stilgeschichtliche Datierung des Gegenstandes in das 13. Jahrhundert stimmt mit der runologischen Auffassung gut überein. Das Messer dürfte beim Robbenfang verwendet worden sein. Vermutlich hat sein Eigentümer sich mit dreifacher Magie des höchsten Jagdglückes versichern wollen.